

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/3—4

**БЕОГРАД
1978**

ДЕСЕТ ТОМОВА РЕЧНИКА САНУ

Док се припрема овај број часописа у току је коректура већ сложеног десетог тома „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“, који израђује Институт за српскохрватски језик, а издаје га Српска академија наука и уметности; са овом књигом Речник долази готово до краја слова К, дванаестог у ћириличком азбучном реду и најобимнијег од досад обрађених слова. Десет књига и не изгледа тако много ако се не узме у обзир њихов обим и збијеност слога — захваљујући чему је у тих десет књига стало преко хиљаду и по ауторских табака лексикографског текста.

Израђених десет књига дале су повода да се преброји колико је речи у њих ушло, да би се тачније могло оценити богатство фонда Речника САНУ; број речи је, наравно, прилично формалан податак, али се и на основу њега, узимајући у обзир и тип обраде, могу стећи неке представе о богатству лексикографског садржаја. Нађено је да прва књига има 16 212 речи, друга 15 344, трећа (пребројио је В. Павковић) 14 985, четврта (П. Ђукановић) 13 973, пета (Р. Дринчић) 14 174, шеста (М. Чаркић) 10 751, седма (С. Ристић) 11 796, осма (Н. Рамић) 11 824, девета (З. Голубовић-Станојчић) 14 960 и десета (коју је такође пребројила З. Г. Станојчић) 12 962 речи (до речи *кујџија*, која можда у коначном прелому слога и неће бити закључна реч књиге). У свих десет књига то је безмало 137 000 речи.

Подаци о броју речи у Речнику САНУ биће најречитији ако их упоредимо са стањем у шестотомном речнику Матице српске, који се и сам одликује изванредним богатством (в. НЈ XXIII, св. 1—2, стр. 3—5). Ево какви су односи (идући по словима А—К, до речи *кујџија*):

А	—	РМС	2677	речи,	РСАНУ	5653	тј.	2,11	пута	више
Б	—	„	7330	„	„	17908	„	2,44	„	„
В	—	„	3871	„	„	10528	„	2,72	„	„
Г	—	„	4860	„	„	12452	„	2,56	„	„
Д	—	„	5798	„	„	15383	„	2,65	„	„
Ђ	—	„	396	„	„	1831	„	4,62	„	„
Е	—	„	1131	„	„	2926	„	2,59	„	„

Ж —	„	1212	„	„	3817	„	3,15	„	„
З —	„	8508	„	„	21442	„	2,52	„	„
И —	„	5095	„	„	13584	„	2,67	„	„
Ј —	„	1908	„	„	6843	„	3,59	„	„
К —	„	8791	„	„	27613	„	3,14	„	„

Свега у овој секцији у РМС има 51 577 речи, а у РСАНУ 136 981, тј. око 2,66 пута више. Полазећи од овог збирног односа, може се предвидети да ће „Речник српскохрватског књижевног и народног језика“ (Речник САНУ) имати око 390 000 речи.

Питање попуњавања речничке грађе

Овако изузетно висок број речи не ослобађа нас, међутим, бриге о попуњавању грађе Речника — не, наравно, зато да се постигну импресивније бројке, него да се речнички фонд обезбеди од каквих осетнијих мањкавости, како би целовитост и потпуност слике наше лексике коју даје Речник била у складу с његовим обимом. Чим је постало јасно да ће Речник и по броју књига и по трајању обраде отићи далеко мимо неких првобитних нереалних предвиђања, наметнуло се питање осавремењивања његове грађе. Језик се данас изванредно бурно мења, нарочито његова лексика, и јасно је да ће се она доста разликовати на почетку и на крају једног посла који мора трајати више деценија.

Ипак основна картотека речничке грађе, на основу које је започета израда Речника, мора и даље остати главни извор података за његову обраду. Треба рачунати с тим да ће овакву улогу основна картотека задржати све до краја израде Речника. И кад би расположиве снаге и могућности допуштале суштинску измену те картотеке (обимним експертирањем новијих извора), то не би било повољно, јер би се нарушило потребно садржајно јединство Речника.

Међутим, то никако не треба схватити као затварање корпуса извора и лексичке документације Речника. Кад би се пошло на то, он би већ у току своје израде почео добијати карактер историјског речника и одвајати се од савременог језика. У ствари, ни у једном тренутку није био прекинут прилив нове лексичке грађе у Речник, него се остваривао на различите начине:

— сами сарадници Речника имају задатак да уносе речи на основу сопственог сазнања, и кад их не нађу у грађи;

— у речничке изворе стално се укључују нови речници, енциклопедије и други лексички и термилошки приручници;

— могућност укључивања нових збирки речи из народних говора остаје стално отворена, и дијалектолошка испитивања која су вршена минувих година доносила су и нешто нове лексичке грађе у картотеку Речника;

— било је и неких допунских ексцерпирања одређених извора, у циљу отклањања неких уочених недостатака постојеће документације.

Овакви поступци остаће трајно актуелни, све до краја израде Речника, али они само ублажавају а не решавају проблеме попуњавања речничке грађе. Сведочанства сарадника Речника треба пре свега да осигурају да се, због случајне празнине у грађи, не испусти нека жива и значајна реч, али она нису прави надоместак за документацију. Нарочито се мора пазити да се на овај начин уносе само лексичке јединице које доиста живе, а не могућне, потенцијалне речи, јер је један од основних квалитета Речника САНУ његова објективност, реалистичност, документованост — а не формални схематизам и теоријска разрада лексичког потенцијала.

Важну улогу у попуњавању речничке грађе треба да одигра даље прикупљање речи из народних говора, које се може вршити како откупом збирки тако и ексцерпцијом дијалектолошких монографија, из којих се може извући и доста лексичког материјала. Нове збирке требало би пре свега да помогну отклањању неких неравномерности у прикупљеној дијалектолошкој лексици. Наиме, до постојећих неколико стотина збирки дошло се не организовањем некакве систематске мреже пунктова него просто одзивом скупљача на апел Академије, а тај одзив није био једнако интензиван по свим говорним зонама. У ствари су се скупљачи више јављали из егзотичнијих дијалекатских средина, које нуде богатију бербу специфичног лексичког материјала и у којима се таква лексика лакше уочава — док су регије са говором ближим стандардном језику (нпр. Шумадија) остале нешто слабије заступљене у овом типу лексичке грађе.

У сваком случају, могућност откупа нових збирки остаје и даље отворена, а нарочито ће корисну ствар учинити онај ко запази у досадашњим томовима празнине у односу на лексику својега говора ако на то реагује понудом збирке (обративши се претходно редакцији за потребна упутства). Такве збирке, као и сва друга попуњавања речничке грађе, не треба да зависе од тога који је део азбучног низа већ обрађен а који није, него се у њих равномерно укључује грађа за сва слова. Наиме, речници који се израђују тако дуго као овај Академијин обавезно морају рачунати са допунским томом (у овом случају можда и два), чиме се неутралишу не само празнине које су се показале у документацији него и разлике настале развојем лексике у деценијама током којих се израђивао речник.

Најзначајнију попуњу грађе на основу које је започета израда Речника САНУ значило је укључивање у корпус целокупне лексичке карто-теке Матице српске (на основу које је израђен шестотомни Матичин речник), а она садржи за један део слова и грађу коју је прикупљала Матица хрватска, док је за остала слова грађу Матице хрватске непосредно прибавио Институт. Увођењем ове грађе у изворе Речника САНУ отклоњена су или ублажена два битна недостатка првобитне грађе: она се попунила новијим материјалом и истовремено лексичком грађом

из дела хрватских писаца, који су у првобитној картотеци били изразито недовољно заступљени. Снимањем ове грађе (уз финансијску помоћ Академије) осигурава се трајно присуство овог извора у документацији Речника САНУ.

Ипак, време пролази, и Матичина грађа — иако је у просеку млађа од првобитне — није више довољна да осигура потребно присуство новијег језичког израза у Речнику САНУ, па се наметнула потреба да се приступи још једном замашном програму попуњавања грађе Речника новијим изворима. У сарадњи Академије и Института предузете су припремне мере за тај посао, а колико ће се он брзо обављати — зависиће од расположивих снага и средстава. Јасан је, у сваком случају, далеко-сежни значај те акције, и не сме се никако допустити да се она умртви и одложи због великих тешкоћа кроз које ових година пролази програм израде Речника САНУ, изазваних осипањем институтског лексикографског кадра и другим разлозима. Речник САНУ се не сме већ у току своје израде претварати у историјски, и његов корпус мора остати репрезентативан у односу на читаво раздобље од Вука и Даничића па све до краја обраде.

О обради стручних термина у Речнику САНУ

У вези са обрадом стручних термина у општем речнику испољило се у досадашњим дискусијама (јавним и усменим) доста неспоразума, па и заблуда. Пре свега, често се довољно не схвата чињеница да се у Речнику САНУ обрађује стручна терминологија не за потребе њеног функционисања у оквиру струке, него као део општег речника, што се мора одразити и на избор термина и на начин њиховог објашњавања. Речник не служи терминологији, него се заправо њоме служи да што свестраније покаже богатство и могућности нашег лексичког фонда и пружи што реалнију слику његовог стања.

Упркос свом обиму и типу речника-тезауруса, Речник САНУ не може исцрпно уносити стручне термине. Он мора уносити општепознате и широко познате термине, као део општег језика; неке групе термина (као што су имена биљака и животиња, називи болести, термини старијих радиности) уносе се доста исцрпно из посебних лингвистичких разлога, макар и не били шире познати. Међутим, за уношење савремених активних термина формулисан је овај критеријум: „Уносиће се стручни термини ако улазе у оквире и програм општег образовања, средњошколског и нешто шире и амбициозније схваћеног“. То практично значи да треба уносити онолико термина колико изискују потребе једног свестраног, савременог, у извесном смислу политехничког профила образовања — али општег а не специјализованог.

У погледу избора термина треба најпре знати да Речник САНУ описује а не ствара и прописује језик, што значи да морају улазити и

термини којима нисмо задовољни — ако се довољно интензивно употребљавају. Ако поред таквих термина реално већ постоје бољи термини, онда треба неуспелије термине упућивати на успелије. Међутим, наш речник не може објављивати *п р е д л о г е* нових термина, ако термини нису већ у употреби у некој (макар ужој) средини или ако нису објављени. Иако у појединим областима постоје велике потребе стварања нових термина, Речник САНУ не може бити гласило такве делатности, он може објављивати само постојеће термине, ако појам на који се односе спада у поменуте оквире програма опште образованости. Те оквире пак уредништво Речника је само начелно одредило, а у конкретном одбору филолозима би могли доста помоћи специјалисти за поједине области, оцењујући (према значају и природи појма) треба ли неки термин да буде део општег знања савременог образованог човека.

Што се тиче помоћи у објашњавању термина, специјалисти из одговарајућих струка треба да дефинишу термине уобичајеним енциклопедијским или уџбеничким стилем. Лексикографи ће некад моћи задржати такву дефиницију мање-више неизмењену, али ће често морати дати другу стилизацију, због опште намене речника и лингвистичких момената. Стручњак за дату област нормално ће ићи на идентификовање стручно најбитнијих елемената, а лингвиста мора имати у виду и нужну разумљивост објашњења, сажетост и саображеност типу дефиниција које се иначе примењују у речнику, а често и неке лингвистички битне моменте, нпр. потребу да се објасни зашто се појам управо тако зове (*бела липа* — светла боја налија лисова, *дивљи кестен* — формална сличност плода са обичним кестеном, иако врсте нису сродне, итд.). Из тих разлога може доћи и до осетне разлике у дефиницијама, али у томе нема непремостиве сметње, јер обрађивач Речника САНУ — кад да своју дефиницију — може цитирати и стручну, тако да ће текст речника садржати објашњења која задовољавају и опште потребе и стручну егзактност.

У правцу жељених циљева обраде стручних термина у Речнику САНУ у неким стручним областима постизало се у досадашњем раду више успеха а у неким мање — али стање у целини никако није задовољавајуће. Објективне сметње већем успеху биле су:

— стање грађе на основу које се ради Речник и која је углавном формирана пре педесетих година, па је за потребе нашег доба она непотпуна, несистематична, добрим делом застарела;

— кашњење најупотребљивијих приручника за Речником, пре свега енциклопедијских издања загребачког Лексикографског завода;

— чињеница да је у њима само мали део термина дат насловно, алфаветски, што значи да за обрађивача они други и не постоје у приручнику (нпр. *качкаваљ* је дат само под „сиреви“, а не на свом азбучном месту, што значи да термин није предочен обрађивачима слова К);

— готово у свим нашим приручницима терминологија је једностранна, без варијација које реално постоје у српскохрватској језичкој култури.

На пример, *венчић* цвета је исто што и *круница*, једнако значење имају *жић* *шучка* и *њушка* *шучка*, исто је *увојак* (врста цвасти) и *свиџак* — али се обрађивач Речника САНУ, кад се служи нашим енциклопедијским приручницима, реално може наћи у ситуацији:

— да нема ни једну ни другу варијанту на азбучном месту (јер су дате у оквиру обраде појма ЦВЕТ, ЦВИЈЕТ), што значи да их неће ни обрадити ако се нису затекле у другој грађи;

— да нађе само једну (зависно од тога је ли ЦВЕТ обрадио загребачки или београдски стручњак), што води једностраном уношењу термина у Речник;

— да наиђе, обрађујући одговарајућа слова, на обе варијанте, али без показане узајамне везе, из чега излази изолована и несистематична обрада, без потребног повезивања синонима.

Ове празнине у грађи и засведочености основног фонда термина и њихових варијација представљају главне проблеме, много теже него само дефинисање. Из овога се истовремено види колико оје широко поље на коме би стручњаци за поједине области могли веома корисно сарађивати у нашем речничком програму, доприносећи тиме и сопственој струци — унапређивањем њене терминологије и увођењем њених основних појмова у оквире опште образованости. Прави и далекосежни вид помоћи био би ако би се у стручним круговима нашли људи који би припремили збирке термина из своје области (у оквирима општег образовања или нешто шире) и поднели их Академији и Институту за српско-хрватски језик да их откупе и употребе за Речник. Посебно би било важно да скупљач (аутор збирке) уза сваки термин наведе и синониме који су му познати (нпр. уз *омошач* *илога* — „перикарп“ и „усплође“, и обрнуто). Веома употребљиве збирке добиле би се ако би нпр. београдски стручњак пречитавао загребачки изворни текст (рецимо одговарајуће јединице у енциклопедији), вадио из њега термине и додавао њихове синониме који се употребљавају у београдским стручним круговима.

Макар само парцијално захватиле и обрадиле одговарајући термилошки фонд, овакве збирке биле би драгоцене помоћ унапређивању обраде стручних термина у Речнику САНУ. Најбоље резултате (не само збирке, него и радове за објављивање) дао би коауторски рад једног филолога и једног стручњака за одређену стручну грану.

Мишајар Пешикан